

Temarecension

Sveriges historia

Sveriges historia 1600–1721

Nils Erik Villstrand

NORSTEDTS, 2011, 592 s.

Den stora satsningen på Sveriges historia som Norstedts förlag satte igång för några år sedan börjar bära frukt på ett ypperligt sätt. Band fyra i storverket *Sveriges historia* som består av åtta volymer är skrivet av professor Nils Erik Villstrand från Åbo Akademi. Valet av skribent är synnerligen lyckat med tanke på bokens innehåll. Villstrand är inte bara en av de främsta auktoriteterna på svenskt 1600-tal utan också lämpligt språkkunnig för att kunna sätta sig in i den största delen av relevant forskning som handlar om den tidigmoderna perioden i Sveriges historia. En icke obetydlig del av 1600-talsforskningen finns nämligen tillgänglig på finska.

Villstrands sätt att skriva historia är reflektivt: han presenterar olika tolkningar, tar ställning till dem och sätter in dem i historiografiska kontexter. Att han är en svenskspråkig historiker från Finland bidrar säkert till denna reflexivitet. Det är i den svenska och den finländska historieskrivningen och historiekulturen som han kontextualiserar tidigare historikers val. Ibland visar han också skillnader mellan det finska och det finlandssvenska historiemedvetandet. Hur man mindes Gustav II Adolf på 1900-talet är ett beskrivande exempel på föränderliga och kulturella val som kännetecknar historiekulturen (s. 26–27). Dessutom spelar skillnaden mellan olika svenska och finländska historiografiska traditioner en avgörande roll i Villstrands positionering inom hela det stormaktstida Sveriges historia. Han påpekar att de svenskspråkiga historikerna i Finland har utmanat och utmanats av sina kolleger i Sverige och i Finland. Medan tidigare svensk tidigmodern historiografi tenderade att koncentrera sig på det geografiska området som utgjorde Sverige efter 1809, var tidigare finsk historiografi benägen att betrakta det tidigmoderna Finland som en egen enhet. Att Sverige bestod av två riksdelar och att Finland ingick som en integrerad del i det svenska riket har senare

lyfts fram av flera historiker som ägnat sig åt den tidigmoderna perioden i svensk historia. Villstrand nämner den finländska historikern Petri Karonen som inspirationskälla för hur han har valt att behandla de bägge riksdelarna under stormaktstiden.

Nationell historieskrivning har traditionellt ägnat stor uppmärksamhet åt "gyllene tider" i historien. I Sveriges historia hittar man tre sådana tidsperioder – vikingatiden, stormaktstiden och välfärdsstaten – som samtliga har väckt ett betydande intresse även utanför Sveriges gränser. Nu är det stormaktstiden som är aktuell i Nils Erik Villstrands behandling, men tiden underställs inte våra dagars identitetsbygge eller en gammalmodig nationalistisk glorifiering. Däremot frågar Villstrand hur det var möjligt att Sverige blev en europeisk stormakt och varför stormaktstiden fick ett så abrupt slut. Därtill berättar han gärna om vardagen och lyfter fram bilder och motbilder – yttre storhet och inre armod.

Harald Gustafsson har i sin recension (HT 2012:1) problematiserat, som han skriver, "vår fixering vid stormaktsbegreppet". Det är en relevant fråga i ett forskningsläge där historiska periodiseringar alltmer ifrågasätts och kärnbegrepp omvärderas. Denna volym av Sveriges historia omfattar tidsperioden 1600–1721 och redaktionen har tydligt haft som målsättning att sätta frågetecken kring den traditionella periodiseringen. I den förra volymen av Sveriges historia (1350–1600) fick Gustav Vasa och hans söner inte den traditionella rollen som den tidigmoderna periodens budbärare och långa linjer mellan det sena 1300-talet och det tidiga 1600-talet framhävdes. Nu har Villstrand varit tvungen att förlägga sin startpunkt till år 1600 vilket framstår som påfallande konstruerat. Det råder ganska stort samförstånd bland forskare att stormaktstiden hade sina rötter i det sena 1500-talet. Villstrand hänvisar naturligtvis många gånger till slutet av det föregående seklet och skriver om ett "långt 1600-tal" (s. 75), och konstaterar att "Det svenska stormaktsväldet fick sin början på 1560-talet" (s. 141), vilket pekar på att periodiseringen av storverket *Sveriges historia* inte är den bästa möjliga. Allt som allt skulle det ha varit meningsfullt att utgå ifrån det långa 1600-talet eller ge författaren mera rum att visa kontinuiteten mellan stormaktsutvecklingen och det sena 1500-talet och även Gustav Vasa.

Bokens struktur är utmanande. Den bryter mot traditionella disponeringar, där sociala, normativa, organisatoriska och ekonomiska betingelser ofta föregår händelseförlopp alternativt följer ett strikt kronologiskt upplägg. Boken inleds med ett ganska kryptiskt kapitel, "...Ditt namn flög över jorden". Vi tror att kapitlet utgör en inledning till bokens tematik, men efter långa diskussioner är det oklart om det hjälpte oss att följa författarens resonemang eller om det skapade förvirring. Det hade varit omtänksamt att förklara i inledningen hur boken är uppbyggd och varför, och kanske

även styra läsaren smidigare genom texten. De övriga kapitlen i boken är på ett tydligare sätt tematiska och således lättare att följa: "Den svenska militärstaten" (Sverige blir stormakt), "Försvaret av stormakten" (stormaktens avveckling), "Styrande och styrda" (politisk kultur, förvaltningen), "Det svenska Israel" (kyrka och religion), "Ekonomi i omvandling" (ekonomin) och "Att leva och dö på 1600-talet" (vardagen). Kapitlet "Sufflén och kåldolmen" avslutar boken.

Kännetecknande för Villstrands syn på stormaktstiden är krigets enorma inverkan. Han beskriver detaljerat de svenska truppernas fälttåg och fredsslut, vilket kan anses vara ett litet överraskande val i ett översiktsverk som täcker hela samhällsutvecklingen. Kanske speglar det våra föreställningar om stormaktstiden i sig men möjligen också en allmän historiesyn, i vilken kriget var den främsta orsaken till olika slags politiska och ekonomiska reformer på 1600-talet. Den breda publiken förväntar sig krigshändelser i en historia om svensk stormaktstid och de får vad de förväntar sig. Villstrand ser också kriget som ett element i det större politiska maktspellet, i vilket Sverige eftersträvade och också uppnådde status som en europeisk stormakt. För Villstrand består Sverige av Sverige (den västra riksdelen) och Finland (den östra riksdelen), men också erövrade regioner kring Östersjön diskuteras och analyseras; därigenom framställer boken den tidigmoderna politiska realiteten på ett utmärkt sätt.

Även om Villstrands beskrivning av krig ibland gränsar till det alltför detaljerade, knyter han olika kulturella inblickar till texten och avviker positivt från det traditionella och kanoniska sättet att framställa krig. På ett beundransvärt sätt blåser han liv i händelser: kejsrerliga sändebud hivas ut genom fönstren (s. 96), och historia gestaltar sig i kultur liksom i Wilhelm Marstrands konstverk från 1800-talet (s. 128, tyvärr finns inte själva målningen återgiven i boken). Villstrand rör sig obehindrat från slagfält till dess historiska manifestationer och till krigets könade och könande konsekvenser. Stormaktstidens Sverige var inte endast soldaternas utan också knektänkornas land. Även i övrigt uppmärksammas kvinnor från olika stånd på bokens sidor.

För Villstrand bestod kriget av fälttåg men i synnerhet av olika individuella aktörers beslut och agerande. I början av boken gestaltar han Gustav II Adolf, drottning Kristina och Karl XII som förkroppsliganden av stormaktstiden, men detta traditionella stormannaperspektiv utvidgar sig efterhand till ett bredare aktörsperspektiv där olika människooöden från alla nivåer i samhället lyfts fram. För Villstrand är det lika värdefullt att avbilda soldaten Nils Svenssons öde (s. 140) som att beskriva den framgångsrike handelsmannen Claude Roquettes äventyr (s. 479, 481). Intressanta inblickar i individuella livserfarenheter är möjliga tack vare nyare historieforskning som inte tolkar enskilda människors öden som en kuriositet, utan betraktar människorna

som verksamma aktörer och representanter för kulturella influensområden och sociala grupper.

Ett nyckelbegrepp i nyare forskning är identitet, vilket Villstrand också lyfter fram. Ett väl valt exempel finns på sidan 334 där han funderar kring huruvida folket använde religion som identifikationskälla. Språket är naturligtvis nära sammankopplat med identitet, och i ett multietniskt rike som stormaktstidens Sverige var mångfalden av olika språk påfallande. Språket var ett viktigt byggnadsmaterial för identitet, men samtidigt alltid ett praktiskt problem. Enligt Villstrand var det snarare tyskan än svenskan som var *lingua franca* under 1600-talet, men svenskan hade en särställning på grund av sin status som förvaltningens språk. Den finländska gränsstaden Viborg är ett bra exempel på en multietnisk och multilingual stad, där man talade svenska, finska, tyska och ryska och i viss utsträckning även italienska och franska. I Viborg, liksom i östra Finland i allmänhet, skilde de religiösa förhållandena sig från de västra delarna av riket, vilket Villstrand också lyfter fram. Viborgs historia vilar fortfarande för det mesta på över hundra år gamla studier av J.W. Ruuth, men den ofta upprepade tolkningen av finska som det allmänna språket för viborgare (s. 478), förefaller tvivelaktig i ljuset av domstolsprotokoll från 1800-talets början. Eftersom Ruuth har använt en finsknationalistiskt präglad tidningsartikel från 1860-talet som källmaterial, kan slutsatsen knappast tillämpas på 1600-talet. Språkförhållandena i Viborg liksom i andra multietniska städer i stormaktstidens Sverige är ett viktigt tema som fortfarande är överraskande utforskat.

Städerna är ett bra exempel på svårigheten att använda verket som referenslitteratur eller handbok, vilket först och främst beror på framställningens struktur. Det är svårt att upptäcka, eller få en bredare bild av, städernas roll eftersom informationen återfinns under flera rubriker, vilket blir ansträngande för läsaren. I kapitlet "Små städer med stora uppgifter" (s. 421–430) presenterar Villstrand kännetecknande drag för 1600-talets städer, men exempelvis sociala förhållanden och tiggare diskuteras i kapitlet "I samhällets marginaler" och riksdagsmannavalet och förvaltningens byråkratisering i kapitlet "Från blandad monarki till kungligt envælde". Liksom Gustafsson också påpekar är det ibland svårt att veta vilka saker som beskrivs under bevingade rubriker och sakregistret erbjuder inte hjälp vid alla tillfällen. Angående städer finns det också ett litet skönhetsfel i boken: Villstrand anför (s. 269) att kungliga borgmästare tillsattes från och med Kristinas tid, men Stockholm och Göteborg fick sina första kungliga borgmästare redan på 1620-talet.

Sverige är allmänt känt för sin långa historia med den lutherska statskyrkan. Villstrand ägnar ett långt kapitel åt kyrkans och religionens roll på 1600-talet och hänvisar till religionens betydelse även i övriga delar av boken, vilket i sig är en välkommen betoning. Han lyfter fram Uppsala möte 1593

som ”gav prästerskapet ett tolkningsföretråde i frågor som rörde den rätta tron” (s. 324) samt kyrkolagen 1686 då kyrkan blev underordnad statsmakten (s. 235) och visar således förändringar i förhållandet mellan kyrkan och staten under stormaktstiden. Därtill diskuterar han religionen som samhällets kitt, beskriver prästerskapets samhälleliga roll, hustavlans värld, mötet med boken, gudtjänsten, kyrkotukten och spänningen mellan kyrkans lära och folkets tro. Den tematiskt breda diskussionen är mycket informativ för läsaren, men en viss eventuellt motstridig syn på epoken kvarstår i texten. Kritiken mot tolkningen av 1600-talet som den lutherska ortodoxins tidevarv omnämns och explicit visas hur folkets tro omfattade flera katolska eller annars egensinnade element. Samtidigt verkar regentens och landshövdingarnas uppsikt över religionsutövningen ha skapat oerhört homogena förhållanden. Kanske förblir den svenska lutherdomen också litet för svensk. Stormaktstidens europeiska kontakter (fälttåg, krig och fredsförhandlingar men också litteraturen och studier utomlands) torde ha satt den svenska lutherdomen i gränsöverskridande (transnationell) dialog eller i kontrast till andra konfessioner.

Livet för en stormaktsbo bestod av krig och kriser, levebröd och nöd, men också av födelse och död, vardag och fest. I det sista avsnittet sammanfattar Villstrand kvinnors och mäns levnadsvillkor på ett fångslände sätt och behandlar hur individer tänkte och upplevde omvärlden. För dåtida människor bestod omvärlden kanske av den egna byn eller staden, men liksom Dick Harrison berättar om Nya Sverige, så expanderade världen under stormaktstiden. Perioden är följaktligen intressant inte bara på grund av Sveriges inre utveckling utan också ur ett europeiskt och världshistoriskt perspektiv. Den här utvecklingen skisserar Villstrand väl. I allmänhet har han valt att granska samhällets och agerandets normativa ramar, liksom lagar och olika författningar, från rättstillämpningens synvinkel. Detta motsvarar hans intresse för att ta avstånd från rent normativa perspektiv och försöka skriva vardagslivets brokiga historia. Han har förankrat sina tolkningar i stormaktstidens agrara realitet, men även om majoriteten av befolkningen bodde på landsbygden var städerna inte betydelselösa.

Villstrand skriver klokt och underhållande men har samtidigt en något kryptisk sakprosa. Ett utmärkt exempel på hans förmåga att ge liv åt berättelsen är ett fickurs historia, vilket vidgas till en skildring av det svenska stormaktsväldets framställning (s. 51–52). Ganska ofta lyckas Villstrand överraska läsaren med sina perspektivval eller formuleringar och det är precis dessa överraskningar som gör verket underhållande. Däremot undrar vi om alla hänvisningar till vår egen tid verkligen är fruktbara. Ibland är de tankeväckande, till exempel på sidan 43 där betydelsen av hampa, tjära och järn jämförs med betydelsen av olja för stormakterna i dag, men en del är kanske inte lika nyttiga (till exempel om FN på sidan 115 och om Kuwaitkriget på sidan

99). Nutida läsare kanske drar nytta av dem, men för historiker verkar de ofta onödiga eller i värsta fall till och med anakronistiska. Villstrands sätt att presentera även kontrafaktiska händelseförlopp är däremot mycket intresseväckande och öppnar för nya perspektiv på det som hänt, på agerandets betydelse och på olika val som har styrt historiens gång. Villstrands nästan frenetiska försök att skriva historia underifrån (eller böndernas historia) och kombinera det med den mera traditionella berättelsen om ”konungar och krig” leder till fina resultat.

Villstrand lyfter fram forskningens olika synvinklar från interaktionen till maktstatsperspektivet och från militärstaten till konglomeratstaten, och ger en omfattande bild av olika tolkningsramar inom stormaktsforskningen. För den intresserade allmänheten ger Villstrands verk en klagörande inblick i den nyare stormaktstidsforskningen och han kristalliserar på ett utmärkt sätt de olika tolkningsmöjligheterna inom fältet. Samtidigt belyser verket även på ett mer allmänt plan historievetenskapens villkor. För forskarkolleger är boken ett fint exempel på hur man skriver en syntes utan att tappa bort de varierande, avvikande och motstridiga röster som gör sig gällande i olika forskningsmiljöer.

Piia Einonen & Pirjo Markkola